

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:1 • 2005

Boermetaforen i Rudolf Kjelléns nationalism

Av Jan-Gunnar Rosenblad & Gundel Söderholm

Rudolf Kjellén var kanske den främste svenske exponenten för en ny nationalism som framträdde i Europa vid 1900-talets början.¹ Som utgångspunkt för en Kjellénanalys brukar man hänvisa till Nils Elvanders avhandling. Enligt den är Kjellén representant för en tyskinfluerad, högerextrem ideologi.² Fredrika Lagergren framhåller att Kjellén förenar sekelskiftets nationalromantiska strömningar i Sverige med det tyska historicistiska folkbegreppet. Hon lyfter också, med hänvisning till bland andra Sverker Sörlin, fram Kjelléns statsinterventionism, antiliberalism samt hans idéer om folkhemmet.³ Av Kjellénforskningen framgår vidare att han omfattade såväl en värdekonserverativ som en aggressiv nationalism.⁴

Vi intresserar oss här för Kjelléns nationalism kring sekelskiftet 1900. Som vi förstår framträder den tydligast i unionsdebatten och i hans inställning till boerna. Nils Elvander och Evert Vedung har utförligt behandlat unionsfrågan och Kjelléns ståndpunkt, som där kännetecknas av en aggressiv nationalism.⁵ Kjelléns syn på boerna har däremot inte i någon större utsträckning tagits upp av andra forskare.⁶ I denna artikel avser vi därför att belysa Kjelléns

1. Se t ex Staffan Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946; under Ragnar Björks och Bert Edströms redaktionskap är en ny Kjellénantologi under utarbetande.

2. Nils Elvander, *Harald Hjärne och konservatism*, Uppsala 1961.

3. Fredrika Lagergren, *På andra sidan välfärdsstaten*, Stockholm 1999, s 56, 93–97.

4. T ex Hans Dahlqvist, "Folkhemsbegreppet: Rudolf Kjellén vs Per Albin Hansson", *Historisk tidskrift* 2002:3, s 445–465; Oskar Pettersson, *Politisk vetenskap och vetenskaplig politik*, Uppsala 2003, s 11.

5. Elvander 1961; Evert Vedung, *Unionsdebatten 1905*, Stockholm 1971.

6. Kjellén (främst i *Göteborgs Aftonblad*) och boerna får stort utrymme i Jan-Gunnar Rosenblad, *Nation, nationalism och identitet*, Nora 1992.

Fil dr Jan-Gunnar Rosenblad, f 1943, disputerade 1992 med avhandlingen *Nation, nationalism och identitet. Sydafrika i svensk sekelskiftesdebatt* vid statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

Fil lic Gundel Söderholm, f 1949, skriver på en avhandling om nationalismen i folkkalendern *Svea*, 1844–1907, Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.

Båda är anställda vid Stockholms universitetsbibliotek.

Adress: Erik Sandbergs gata 23, 169 34 Solna

E-post: jan-gunnar.rosenblad@sub.su.se, gundel.soderholm@sub.su.se

ställningstagande avseende boerna. Kring sekelskiftet författade han i *Göteborgs Aftonblad* ett antal ideologiskt färgade artiklar om dessa. Frågor vi ställer är hur Kjellén ser på boerna utifrån såväl ett socialdarwinistiskt som ett värdekonserverativt perspektiv.

Artikeln är upplagd på följande sätt: Först visar vi var Kjellén stod i boerfrågan. Analysen sker utifrån hans allmänna ideologiska inriktning. Därefter placerar vi in Kjellén i den samtida opinionsbildningen. Resultatet slutligen, diskuteras med beaktande av vad senare forskning säger om Kjellén.

Socialdarwinismen

Rudolf Kjellén hade länge fascinerats av Afrikas "vita infödingar", som han kallade boerna. 1898 höll han en föreläsning vid Göteborgs högskola där han beskrev "huruledes denna ras af hvite infödingar vuxit upp i trängseln med färgade infödingar".⁷

Britterna, som erövrade Kaplandet från Nederländerna under Napoleonkrigen, förbjöd 1834 slaveriet i Kapkolonien. Slaveriets avskaffande upprörde boerna på det högsta. Kjelléns ställningstagande för boerna är emotionellt laddat:

Det finnes ett ord i Syd-Afrikas historia, som mer än något annat blifvit hatets och hämndens lösen. [...] Det är ordet "*Slagter's nek*" eller slaktbänken.⁸

Upptakten till *Slagter's nek* var följande: En svart slav gick till de brittiska myndigheterna för att få sin frihet. Hans husbonde instämde till rätten. Boerna ansåg sig emellertid bestämma över sina egna tjänare helt och hållet själva. Britterna kunde inte ändra denna av "Gud givna ordning". Att en svart slav skulle möta en vit boer i en rättegång var något oerhört. Boersamhället greps av vrede och svor att göra uppror mot det brittiska styret. Kjellén beskriver denna händelse som en nations födelse.⁹ De brittiska myndigheterna svarade på upprorsförsöket med att döma fem av slavägarna till döden. Kjellén menade att "blodet som flöt vid *Slagter's nek*" uppväckte boernationalismen. Han skriver: "[D]et var efter detta, som [...] burernas gryende

7. Rudolf Kjellén, "Den sydafrikanska frågan." Särtryck ur *Göteborgs Högskolas festskrift* tillägnad O Ekman, Göteborg 1898, s 2.

8. Kjellén, "Blad ur Syd-Afrikas historia", *Göteborgs Aftonblad* (Kjelléns Klipparkiv, IV, Uppsala UB).

9. Kjellén, "Blad ur Syd-Afrikas historia", *Göteborgs Aftonblad*.

nationalhat mot engelsmännen fann en lösen".¹⁰ Många boer lämnade Kap i protest. I täckta oxvagnar drog de iväg med sina familjer, för att söka nya områden att slå sig ned på utom räckhåll för britterna. När Kjellén beundrande skriver om trekkernas historia, är det just mytologin, boernas heroiska förflutna han vill lyfta fram i ett nationellt självhävdelseperspektiv.

Hit anlände Retief med några män för att om möjligt på fredlig väg vinna mark till boplatser åt de sina. Han mottogs väl och festligt, med parad af de svarte krigarne, med dans af särskildt öfvade oxar, med kött ur höfdingens eget kök [...]. Plötsligt reste sig höfdingen och ropade med torönsstämma:

– Bulaani aba-takati – slå ned hexmästarne! [...] Med spräckta hufvudskallar och genomstungna lemmar kastades deras kroppar ut på en kulle af människoben [...]. Ödet hängde tungt öfver de trekkers som Retief lämnat kvar. [...] Det var måhända det afgörande ögonblicket i burernas historia [...]. [S]tämman höjdes för att lemna det farliga landet. Då ropade qvinnorna, till hvilka man i sista hand hänsköt saken, att det låg för mycket af landsmäns blod i detta land för att man någonsin skulle öfverge det. [...] Beslutet var fattadt; och i brinnande gemensam bön anropade de Gud om bistånd att hålla det.¹¹

Kjellén talar om trekken som en nationell bragd utan like:

Hvad som skett och sker i Syd-Afrika är icke blott det skönaste och härligaste, utan äfven ett det lärrikaste skådespel, för den som har ögon till att se. [...] Vi sammanfatta dessa frälsande egenskaper [...]: nationalkänsla.¹²

Boerna hade erövrat sitt land från afrikanerna, men nu hotade britterna att ta landet från dem. Kjellén hävdade att boerfolket hade bättre utvecklingsmöjligheter och var bättre utrustade i kampen för tillvaron än de afrikanska folken. Därför hade boerna rätt att erövrade landet från afrikanerna. Däremot var det fel av britterna att ta boernas land. Bland annat framgår detta i hans polemik mot Henrik Ibsen, som försvarade britternas sydafrikapolitik. Kjellén svarar Ibsen:

10. Kjellén, "Blad ur Syd-Afrikas historia", *Göteborgs Aftonblad*.

11. Kjellén, "Dingans dag", *Göteborgs Aftonblad* 16/12 1899 och "Afrikanerna i Natal", *Göteborgs Aftonblad*, 14/4 1900.

12. Kjellén, "Sveriges naturlige bundsförvandt", *Göteborgs Aftonblad* 2/12 1901.

Å nej, de hafva handlat som John Gabriel Borkman 'för maktens, ärans och herrlighetens skull'; de hafva förälskat sig i de 'djupets skatter som sjunga' i Witwatersrandets berg, och de hafva blott glömt att skatterna voro redan upptagna af annan egare.¹³

Främst använder Kjellén boerna som en metafor och ett ideal för sitt politiska program. Hans artiklar om boerna påminner i stil om tidens pojkböcker. Krigiska hjältedåd präglar framställningen. Européernas överlägsenhet och den nationella offerviljan är framträdande inslag.

Kjellén hade ett socialdarwinistiskt perspektiv på folkens relationer till varandra. Han betraktade folken som individer och menade att ett folk som ville leva måste ha självkänsla och vilja att hävda sig.¹⁴ Likaså avvisade han tanken att folken generellt hade rätt att bilda egna stater – "det är i *blod* stater döpas".¹⁵ Kriget var en naturlig livsform för staterna.¹⁶ I detta behöver inte läggas någon värdering utan endast ett konstaterande av tidens darwinism i det internationella systemet.¹⁷ Samtidigt kan man inte frigöra sig från uppfattningen att Kjellén verkligen fascinerades av kampen nationerna emellan.

Värdekonservatismen

Storbritannien kan sägas representera den moderna tiden eller det som Kjellén kallade "tidsandan". Tidsandan var för Kjellén detsamma som de internationella idéströmningarna, med dessas inriktning på materiella värden.¹⁸ Han anammade visserligen den nya tekniska utvecklingen men ställde sig kritisk till de nya värderingarna från de internationella kulturströmmarna, i detta fall representerade av britterna. Mot dessa ställde han en nationell kultur företrädd av boerna. Att boernas kultur uppvisade många tecken på en stagnation och en stelnad agrar livsform upplevde Kjellén snarast som något positivt. Han kontrasterade nationalandan mot tidsandan. Nationalandan var ett uttryck för folkens tradition och nationella egenart. Tidsandan däremot var universell och ett uttryck för liberal ideologi. På Sydafrikas jord kämpade tidsandan i britternas skepnad mot boernas nationella kraft.¹⁹

13. Kjellén, "Henrik Ibsen och burerna" *Göteborgs Aftonblad* 28/11 1900.

14. Kjellén, *Nationell samling*, Stockholm 1906, s 154ff.

15. Kjellén, *Göteborgs-Posten* 27/6 1895.

16. Ingemar Karlsson, *Historien som biologiskt öde*, Göteborg 1989, s 87f.

17. Se t ex Lagergren 1999; Pettersson 2003.

18. Kjellén, *Stormakterna*, del 3, Stockholm 1913.

19. Kjellén, "Kraft och kultur", *Göteborgs Aftonblad* 5/1 1900; se även Elvander, s 262.

Kjellén var full av beundran för boernas förmåga att bevara sina särdrag. Boernas sinnen kom, menade han, att formas av isoleringen i Afrikas vildmarker. Han skriver om ett folk som missade utvecklingen och det moderna samhällets framväxt i Europa. Boerna ansågs därför ha bevarat sina nationella "dygder" bättre än andra folk. Deras konservatism visade att "folket har en fast och stark kärna" och deras kultur var motsatsen till "den smidighet som genast böjer sig för och accepterar allt utländskt".²⁰

Burernas samhällen äro i själva verket bland de intressantaste i samtiden, därför att de i visst afseende framstå som ett äldre tidevarf i Europas historia, lefvande qvar på jordens andra sida utan djupare intryck af de stormar som i de senaste begge seklerna gått öfver vår världsdel [...]. Men denna afskildhet har också medfört, att burernas folk bevarat i renhet, vissa dygder som börjat gå förlorat i Europas modernaste kultur.²¹

De britter som kom till Sydafrika förde till det ålderdomliga boerlandet med sig den moderna tidens idéer och tekniska utveckling. Men man bör inte glömma, understryker Kjellén, att de också dragit dit den moderna kulturens avigsidor:

Ett utveckladt affärslif och ett lika utveckladt bordellväsen, fina maskiner och nya spelhålor – det kommer allt på dessa utlänningars konto. [...] Och bredvid dem stå nu landets egna barn, råbarkade landtbor med grofva manér och rena seder, män utan skolbildning, hvilka icke förstå stort mer än att frukta Gud, älska fäderneslandet och stödja sina familjer.²²

Boerna framställdes ofta av de boerfientliga debattörerna som ett primitivt bondefolk utan kultur: De sov alltid med kläderna på och tvättade sig sällan. Samma duk, som i ena ögonblicket användes till att torka de mindre barnens näsor med, användes i nästa ögonblick till att torka den kopp, vari gästerna serverades kaffe, för att sedan vid middagen gå runt bordet som gemensam servett.²³ Kjellén svarade på detta med att tala om kärv svenskhet. Han talar om "råbarkade bönder" men med hjärtat på rätta stället. Genomgående förknippade Kjellén boern med den svenske bonden.

20. Kjellén, "Burernas kulturmöjligheter", *Göteborgs Aftonblad* 2/1 1900.

21. Kjellén, "Burernas kulturmöjligheter", *Göteborgs Aftonblad* 3/1 1900.

22. Kjellén, "Kultur-kulten", *Göteborgs Aftonblad* 27/12 1899.

23. "Boerfolket", *Stockholms Dagblad* 9/10 1899.

Burerna äro utan tvifvel icke så flitiga i tvättfatet som Albions söner och döttrar; men det äro kanske icke heller våra svenska bönder i landsändarne, utan att man därför torde ega rätt att frånkänna Sverige all kultur – det finns nemligen också andra gradmätare på kulturen än tvåll och tvättvatten.²⁴

För Kjellén var det viktigt att bevara de nationella särdragen, för vilka internationalismen utgjorde en dödlig fara. Han exemplifierar detta genom sagnen om den danska prinsessan Rikissa. När hon kom för att bli den svenska konungen Erik Knutssons brud mottogs hon inte med vagn och körsven, som i sin faders rike, utan måste stiga till häst. Då hon beklagade sig svarade de svenska fruarna henne: "*I fören oss icke hit några jutiska seder!*" Kjellén talar – mot bakgrund av de internationella kulturmönstren vid förra sekelskiftet – om "stolta ord" som då fälldes och han ser en fara i att man i Sverige "ej längre räds främmande seder".²⁵

Bonden framstod för Kjellén som "den svenska jordens salt och folkets mäg".²⁶ Flykten till städerna, uppbrottet från torvan anför han som en av förklaringarna till folkens avnationalisering. Medborgarna i städerna blir i allt större utsträckning främmande för det egna landets natur och kultur.

De känna icke vår allmoge i dess hem, de hafva icke sett [...] bondens lif [...] De hafva aldrig hört, huru egendomligt förtroligt det susar längst inne i granskogen där alla vägar tagit slut. [...] Huru skulle man kunna begära en starkare fosterländsk solidaritetskänsla af en svensk arbetare, som kanske af hela Sveriges natur ej har sett mera än skogen vid Lill-Jans [...]²⁷

Enligt Kjellén har religionen en central betydelse för boernas nationella egenart. Han skriver:

Man förstår icke rätt burernas sagolika historia, om man icke ständigt fasthåller detta gammaltestamentliga drag. Där ligger nyckeln till folkets nationalhemlighet ännu den dag i dag är.²⁸

Efterhand trängde boerna allt längre in i landet. Där, isolerade i vildmarken, byggde de upp sin nation.

24. Kjellén, "Burernas kulturmöjligheter", *Göteborgs Aftonblad* 2/1 1900.

25. Kjellén 1906, s 72.

26. Kjellén, *Ett program*, Stockholm 1908, s 49.

27. Kjellén, "Fosterlandet" *Göteborgs-Posten* 2/1 1896 (Klipparkiv, I).

28. Kjellén, "Ett religiöst folk", *Göteborgs Aftonblad* 23/12 1899.

I en sådan isolering, där alla distraherande inflytelser ligger fjärran, tränger lifvets allvar djupt in i själen; behovet af en högre ledning att trygga sig till blifver starkare än eljes; människan känner sig ansikte mot ansikte med sin Gud, och hon hör hans röst tala tydligare än i den stora världens buller och larm.²⁹

Liksom bonden ingick alltså religionen som en ofrånkomlig del i Kjelléns nationsuppfattning.

Den lilla staten och suveräniteten

Svensk opinion var ofta präglad av boerromantik. Man var uppfylld av beundran för boernas kraftfulla och "demokratiska" hävdande av sitt lands "frihet". Deras ålderdomliga kultur kom nu också att hyllas av svenska liberala debattörer.³⁰ Rudolf Kjellén var alltså inte ensam om att lyfta fram boerna som några slags idealmänniskor. Striden fördes för såväl nationella som för demokratiska värden. I kampen för nationalitetsprincipen upphöjdes boernas motstånd till ett sporrande föredöme för Sverige och andra småstater. Det lilla folket måste, trots all underlägsenhet, slåss för sin frihet. Liberaler och socialdemokrater framställde genomgående boernas kamp som ett – i demokratisk bemärkelse – nationellt krig. Boerna beskrevs som ett folk i vapen: "Intressant var flickornas och hustrurnas uppträdande vid männens affärd [...]. 'Gör er skyldighet', hörde man fler kvinnor yttra [...]"³¹ Många liberala och socialdemokratiska inlägg närmade sig Kjelléns ideal: ett folk uppbyggt av en stark nationalanda. Lidandet blev där en förädlingsprocess, kriget ett kusligt men ändå tjugusende skådespel. Den eventuella kritiska inställningen gentemot boernas ålderdomliga leverne – en livsstil som alltså Kjellén höll högt – drunknade i känslolagade hyllningar till boernas patriotiska kamp. Sannolikt skall engagemanget för boernas sak bland liberala och socialdemokratiska skriftställare tolkas mot bakgrund av skarpskytte- och rösträttsrörelserna, där högtravande nationalism och demokratiska ideal förenades och där idén om ett folk i vapen var central.

Russifieringen av Finland framkallade bilden av en värld, där små stater riskerade att bli uppslukade av stormakter. Därför föll det sig naturligt att sympatisera med den lilla boerstaten i dess kamp för nationell existens.³²

29. Kjellén, "Ett religiöst folk", *Göteborgs Aftonblad* 23/12 1899.

30. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 7/10 1899.

31. "När boerna drogo ut", *Arbetet* 7/11 1899.

32. T ex "Kriget", *Social-Demokraten* 1/6 1900.

Dock gjorde Kjellén, till skillnad från liberaler och socialdemokrater, inga jämförelser mellan boerstaten och Finland.

Kvinnorna och nationalismen

Boerkvinnorna fick stort utrymme i svensk opinionsbildning. Deras patriotism och lidande tecknades med patetisk högtidlighet. *Aftonbladet* citerar *South African News*:

Vi, sydafrikanska kvinnor, hvilkas land ligger sönderslitet och blödande i följd af det gräsligaste krig, förena oss med de kvinnor öfver hela världen, hvilka idag höja röst i högtidlig protest mot att folken ännu i vår tid vädja till svärdet, det afskyvärdaste af alla medel att slita tvister. Våra hjärtan känna bitter sorg öfver den ödeläggelse som öfvergått trefna hem, öfver den fångenskap som drabbat våra olyckliga systrar och deras späda barn, hvilka därvid duka under i tusental, öfver död, sjukdom och lemlästning, som hemsöka våra kämpande bröder, öfver det blod och de tårar, som sedan 20 långa månader vattna vårt fäderneslands jord.³³

I Sverige blev engelskan Emily Hobhouse hjältinna för sitt starka engagemang för boerkvinnorna och deras barn. Lord Kitchener, den brittiske överbefälhavaren, önskade tömma landsbygden på boerkvinnor för att psykologiskt försvaga de stridande boerna. Därför upprättade han speciella läger för evakuerade boerkvinnor och barn. Emily Hobhouse reste ner till Sydafrika och tjänstgjorde i lägren. Hon beskrevs som vacker och lidelsefull. Kitchener betraktade henne dock med fientliga ögon och kallade henne "that bloody woman". Förhållandena i boerlägren var besvärliga. Brist på mat och ohygieniska förhållanden gjorde att sjukdomar spred sig. Fler dog här än vid fronten. Boernas hat mot britterna fick nu ytterligare bränsle.³⁴

Kvinnorörelsen samarbetade med proboerrelserna i Europa. "Fröken Hobhouse" skrev om barnens och kvinnornas svåra förhållanden: "En vacker kvinna med ett blekt ansikte talade till oss. De hade rest [förts bort av britterna] [...] under två dagar utan att få föda och barnen gräto af hunger" och där låg en 21-årig flicka döende.³⁵

33. "Utrikes", *Aftonbladet* 27/6 1901.

34. S B Spies, "Women and the War", i Peter Warwick (ed), *The South African War*, Harlow 1980, s 161–185.

35. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, 26/6 1901; *Aftonbladet* 22/6 1901.

Kjellén var allmänt motståndare till kvinnosakskvinnorna och han tog heller aldrig upp deras insatser inom proboerrelsen. Men ändå bör han ha inbegripit kvinnorna då han talade om betydelsen av individens offer för den nationella saken. Bland annat lyfte han ju fram boerkvinnornas roll i den "nationella kampen" under "Great Trek" och de stridande boerkvinnorna under boerkriget.³⁶

I svensk debatt betonade man att boerkvinnorna förstod att ypperligt sköta sina hem och man var imponerad av deras förmåga att föda många barn. Professor Ernst Almquist talade om den kulturröta, som bestod i att tidens kvinnor ansåg det för mödosamt att föda barn. Denna kulturröta hade enligt Almquist ännu inte angripit det kraftfulla boerfolket i Sydafrika. Han trodde att den starka nativiteten bland boerna skulle göra holländarna till Sydafrikas härskande "ras" och ansåg att detta skulle tjäna som förebild för de svenska kvinnorna.³⁷ Moderskallet började med barnafödandet – en helig, smärtfylld handling – som tjänade hela släktet och nationen. Det var varje kvinnas plikt att ge liv åt så många barn som möjligt. För Kjellén var sjunkande nativitet detsamma som nationell tillbakagång. Oviljan att fortplanta släktet var en nationell katastrof.³⁸ I det konservativa motståndet mot emigrationen var Kjellén en viktig röst. Han talar om "abnormt liten nativitet" och "abnormt stor emigration" och hur landet återlåtts på välbehövlig manlig arbetskraft.³⁹ Befolkningsstrukturen ingick också i Kjelléns geopolitiska tänkande.

En allmän mening var att Sverige behövde många barn. Under 1800-talet hade familjen och hemmet alltmer börjat idealiseras. Familjen/hemmet kom närmast att ses som en organisk del av nationen – en mination, där kvinnan fyllde sin stora mission som maka och mor. Hon skulle föda barn till nationen och uppfostra dem till goda fosterländska medborgare.⁴⁰ Även en kvinno-saks kvinna som Ellen Key ansåg att kvinnans främsta uppgift var hem och barn.⁴¹ Vad gäller kvinnans funktion som moder sammanfaller faktiskt Kjelléns och Keys inställning.⁴² Kjelléns organ *Göteborgs Aftonblad* skriver:

36. Kjellén, 14/4 1900; "Två amazoner", *Göteborgs Aftonblad* 7/4 1900.

37. "Lärdomar från de sydafrikanska förvecklingarna", *Svenska Dagbladet* 27/2 1900.

38. Kjellén, *Stormakterna*, del 2, Stockholm 1912, s 68ff, 81.

39. Kjellén, *Sverige*, Stockholm 1917, s 99; Kjellén 1908, s 218.

40. Gundel Söderholm, *Svea. Folkkalender 1844–1907*, Uppsala 2003 (licavh), s 98f.

41. Ellen Key, *Missbrukad kvinnokraft*, Stockholm 1981 (orig 1896), s 31.

42. Lagergren 1999, s 56f, 107ff.

Om kvinnoemancipationen skall föra det med sig, att man ej längre får se hurtiga familjeflickor, som med lif och lust deltaga i hushållet, eller driftiga, intresserade husmödrar, som utan för mycken jungfruhjelp hitta till rätta i de praktiska göromålen, då har den totalt skjutit öfver målet, ty samhället, den blifvande generationen, hemmet ha föga eller ingen nytta af det trötta, nervösa, eventuellt förlästa kön, hvilken gör anspråk på att ha och besitta eganderätten till det vackra, stora namnet kvinna!⁴³

I likhet med Key och Kjellén tryckte folkbildaren Per Jönson Rösiö hårt på kvinnans modersroll.⁴⁴ Vitalis Norström beklagade familjens försvagade ställning i det moderna samhället.⁴⁵ Boerkvinnorna som mödrar och husmödrar var ett ideal för stora delar av det svenska samhället, inte enbart för Kjellén. Men trots sin konservativa kvinnoyn diskuterade Kjellén även möjligheten med kvinnlig värnplikt.⁴⁶ Kvinnan gjorde sin nationella plikt både som barnaföderska och aktiv deltagare i den väpnade kampen.

Eurocentrismen

Eurocentrismen dominerade helt sekelskiftets sydafrikadebatt. Liksom Kjellén så försvarade även liberaler och socialdemokrater boernas rätt gentemot briter. Men de glömde afrikanerna – och detta trots talet om alla folks likaberättigande. Förklaringen är att bara europeiska folk räknades. Ytligt sett fanns således i sydafrikafrågan ingen större skillnad mellan Kjellén, liberaler och socialdemokrater. Kjelléns nationalism har dock, som vi sett, konsekventa inslag av socialdarwinism.

Afrikanernas situation uppmärksammades istället av uppsalaprofessorn Harald Hjärne. Han såg nationsskapandet som en evolutionär process och likställde afrikaner och boer. Hjärne menade att ingen av dem ännu stod för ett fullmoget samhälle. Briter, representanter för en högre kultur, behövdes för att försvara afrikanerna mot boerna.⁴⁷ För den engelskinspirerade Hjärne är det inte nationen som utgör den högsta utvecklingsformen, utan staten som organ för rätten.⁴⁸

43. Göteborgs Aftonblad, 26/7 1900, "Trötta' flickor och fruar".

44. Per Jönson Rösiö, *Revolt III*, s 70, 72, 96; John Toler, *Per Jönson Rösiö: "The Agrarian Prophet"*, Stockholm 1992, s 139; Nils Edling, *Det fosterländska hemmet: Egnahemsolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996, s 330.

45. Vitalis Norström, *Masskultur*, Stockholm 1910, s 81.

46. Kjellén 1908, s 134.

47. Rosenblad 1992, s 112ff.

48. Ragnar Björk, "Harald Hjärne och Sverige", i Alf W Johansson (red), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001, s 88ff; Benny Carlson, *Owertyr till folkhemmet. Wagnerska tongångar i förra sekelskiftets Sverige*, Lund 2002, s 45.

I likhet med Hjärne var många konservativa tidningar anglosaxiskt orienterade under boerkriget. De företrädde, till skillnad från Kjellén, också en marknadsinriktning med starka liberala inslag. Storbritannien stod för marknadsekonomi, medan boerkulturen utmärktes av en gammal värdekonserveratism, som var negativ till internationell kapitalism. Den åsikten fanns alltså att Sydafrika var de svartas land – inte boernas – och att briter inte kunde betraktas som erövrare när de annekterade boerrepublikerna. I *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* kan man läsa "ej heller kan det förbises att boerna själva endast för ringa tidsrymd sedan med våld eröfrat sitt land från dess svarta egare, vilka till stor del bragts under slafoket".⁴⁹ Kjelléns svar på detta blev: "[B]urernas 'annektering' skedde i strid mot folk som icke voro 'kulturfolk', medan engelsmännens tillgrepp beträffat folk lika hvita i ansiktet och lika kristne i hjertat som de". Han talar om "den hvita rasens högre rätt gent emot sådana kulturfiender som matabele och zulu".⁵⁰

Hur var då allmänt inställningen till det svarta Sydafrika i Sverige under sekelskiftet? Vi har redan antytt att den ofta präglades av rasism. Må vara att man framför allt i den liberalkonservativa pressen hittar inlägg som uppmärksammar de svartas situation. Harald Hjärne, som tillhörde denna åsiktsriktning, menade att man inte fick glömma afrikanerna. En insändare i *Handelstidningen* betvivlade allvaret i Hjärnes åsikt: "Jag skulle vilja spörja tillbaka, om det verkligen är hans mening att vilja likställa 'kannibaler' och 'halvdjurslikande raser' med 'kulturfolk'".⁵¹ I samma tidning kan man läsa:

Ett uppbyggligt skådespel: det allra kristligaste England i sitt kultur- och civilisationsarbete [...] värfvande vilda negerkrigare till kamp mot ett litet fredligt kristet folk vars enda brott är dess okufvlige fasthållande vid sin fäderneärfvda självständighet.⁵²

Aftonbladet berömde boerna för att de inte beblandade sig med afrikanerna utan respekterade kafferkvinnornas dygd. I boerlandet fanns inga blandraser, vilket var vanligt hos engelsmännen.⁵³ Detta uppfattades tydligen som något positivt. Lundaakademikern och socialdemokraten Bengt Lidforss talar om människorasernas naturliga olikheter:

49. "Kriget", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, 12/10 1899.

50. Kjellén, "Henrik Ibsen och burerna", *Göteborgs Aftonblad* 28/11 1900.

51. "Från allmänheten", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 27/11 1900.

52. "Utrikes", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 19/9 1899.

53. "Utrikes", *Aftonbladet* 31/7 1901.

[M]an hänger sig ofta, icke minst i socialdemokratiska kretsar, åt den vackra förhoppningen, att om den vite mannen blott under ett par generationer behandlat negern som sin jämlike, så skall han också bli det i verkligheten. Noggranna studier [...] visa, att denna optimism är en villfarelse. [...] I sitt inre är och förblir han neger. [...] Då dessa rasegenskaper till stor del är *medfödda* och sålunda oberoende av uppfostran och miljöförhållanden, blir det [...] ingalunda likgiltigt, vilka raser som vinna terräng på jordytan, och på grund härav måste det allmänna broderskapets idé undergå en icke oväsentlig korrektion.⁵⁴

I Sydafrika räknades alltså i första hand boerna. Kjelléns tankar om raser var inte unika. Man kan säga att Kjellén i sydafrikafrågan inte var mer rasist än många andra i sekelskiftets Sverige.

Vi hittar hos Kjellén liksom hos imperialismromantikerna Ruydard Kipling och Rider Haggard en blandning av exotism och nationalism. Där finns en vag rasföreställning och en glädje inför lidandet och kriget.⁵⁵ I Kjelléns sekelskiftesberättelser finns något pojkboksaktigt. Kjellén var alltså bara en bland många som under denna tid behandlade boernas historia i ett heroiserande perspektiv. Den i Sverige uppmärksammade ”sydafrikakännaren” Haggard skrev om boerna i samma anda. Liksom Kjellén blandade han fakta med myter. Här låter Haggard en boerkvinna som deltagit i det stora uttåget berätta:

Skyndsamt gjorde vi vårt laager så starkt som möjligt. Vi fäste tistelstängan på varje vagn under stommen till den som stod framför, så att de inte kunde slitas bort. Så knäböjde vi alla i det klara solskenet med bössorna i våra händer. Vi kvinnor stöpte kulor och genom springorna mellan vagnarna kunde vi se zuluerna. Inte mer än några meter skiljde oss från detta tjutande hav av fiender. Plötsligt hörde jag flickan bredvid mig skrika: – Kek, tante da is een swartzel!⁵⁶

Imperialismen

Haggard och Kipling tillhörde dem som hyllade Storbritanniens mission i tredje världen, medan nationalisten Kjellén tog avstånd från brittisk imperialism. Vi ser dock att Kjellén och Haggard ligger nära varandra i framställ-

54. Bengt Lidforss, *Utkast och silhuetter*, Malmö 1909, s 27ff.

55. Se t ex Herbert Tingsten, *Viktoria och viktorianerna*, Stockholm 1965, s 303–308.

56. Referat från Rider Haggard, ”En boerkamp mot vildar”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 4/11 1899.

ningssätt. Likheten ligger också i eurocentrismen och förhålligandet av kampen.

Britterna betraktas som imperialister och kapitalister. Nedan ger vi i form av ett referat ett typexempel på hur Cecil Rhodes, oavsett ställningstagande i Sydafrikafrågan, beskrivs av svensk sekelskiftespress. Entreprenören Rhodes ses som de ålderdomliga boernas kapitalistiska motpol.

Pengar och bildning var det enda han brydde sig om. Under åtta års tid for han ständigt mellan England och Sydafrika. Vårar och somrar – i Englands dimmor – ägnade han sig åt Thukydid, Aristoteles och Storbritanniens historia. Höstar och vintrar – under Sydafrikas blå himmel – konstruerade han krossverk och pumpar för sina gruvor. Han köpte systematiskt upp diamantgruvor och slog samman dem till storföretag. Miljonfurstar bildade hans följe och han satte världen i rörelse med sin rikedom. Priset på diamanter steg och föll efter hans nyck. Omtyckt av ingen, avskydd av många var han – Cecil Rhodes, en underlig karl.

I Londons West End gavs en större middag till hans ära. Han kom för sent. Då det inte var fråga om affärer brydde han sig inte om att vara punktlig. Utan någon ursäkt bjöd han värdinnan armen med en likgiltig gest och uttråkad uppsyn. Vid bordet hade han knappast mål i munnen och svarade tafatt och ointresserad de vackra damerna, som satt vid hans sida och uppbjöd all sin älskvärdhet. Han hade sålt och köpt mycket i sina dagar och han föreställde sig därför att allting här på jorden kunde köpas och säljas.⁵⁷

De nya imperialistiska idéerna förkunnade att framtiden tillhörde storstaterna. Tankarna om nationellt oberoende för små stater gällde inte längre. Vad som behövdes var nya marknader. Detta var också tankar som vann gehör hos många i socialistkretsarna. En svensk debattör, Gustaf Blomqvist, som runt sekelskiftet var inskriven vid London School of Economics and Political Science skriver att

[...] politiska studier [där] bedrivs efter moderna vetenskapliga metoder, och där jag hade tillfälle att iakttaga, huru genomträngda föreläsarna voro af de imperialistiska idéerna och hur ringa tanke de hade om de små staterna. [...] Bernard Shaw [...] uppträdde med sina uppseendeväckande teorier om socialismens ställning till imperialismen. Han påstod, att det engelska socialistsällskapet Fabian Society hade med sin agitation kraftigt bi-

57. Referat t ex ”Cecil Rhodes” *Dagens Nyheter* 27/3 1902.

dragit till att omstörta de småaktiga politiska idéerna, för hvilka Cobden, Bright och Gladstone voro representanter. Fabianerna hade kritiserat och förlöjligat de gammalmodiga liberala idéerna om handelsfrihet, själfägande bönder och små nationer under arkadiska förhållanden.⁵⁸

Många anhängare av den ”nya imperialismen” kom att uppfatta åtminstone det brittiska väldet som ett jättelikt kosmopolitiskt experiment i demokrati, där skilda folk skulle komma till sin rätt. Imperialisten, tillika kolonialministern Joseph Chamberlains storslagna vision av imperiet som en väldig demokrati, som kastat bort ”den feiga fruktan att vara stor”, uppskattades.⁵⁹

I Storbritannien rådde delade meningar om boerkriget. En del ansåg det omoraliskt, andra ansåg det nödvändigt. De som motsatte sig kriget kom av sina motståndare att kallas proboer. Därmed markerade krigsentusiasterna de andras opatriotiska inställning. Proboerna menade att bakom krigspolitikerna stod kapitalets män. Den mest aktive imperialisten, Cecil Rhodes, var ju en notorisk kapitalist. Socialliberalen J. A. Hobson drog slutsatsen att imperialismen var ogynnsam för Storbritannien. Han ställde frågan varför Storbritannien överhuvudtaget förde en kolonialpolitik. Svaret blev att den styrande klassen gynnades av imperieuppbyggandet.⁶⁰ Hobsons skrifter mot den brittiska sydafrikapolitiken utövade inflytande på såväl svensk socialdemokrati med Hjalmar Branting, som svensk liberal opinion under boerkriget. Kjellénhögern kom alltså att gå på samma linje som liberalerna och socialdemokraterna. Den lilla statens existens uppfattades vara hotad av monopolkapitalet.

Kjellén hyste en intensiv motvilja inför det internationella kapitalet som något fosterländskt upplösande. Han reagerade på det bestämdaste mot den kapitalism, som ”göder bankerna” och som utmärkte den moderna tiden.⁶¹ Kjellén talar om fosterlandslös kapitalism. För honom var Chamberlain populismens och kapitalets man. Han var den moderna tidens – internationalismens och det jäktade samhällets – representant. Kjellén skriver om ”demagogen” Chamberlain:

58. Gustaf Blomquist, *Sveriges framtid i imperialismens århundrade*, Stockholm 1901, s 18f.

59. ”Rule Britannia”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 29/10 1900.

60. John A Hobson, *Imperialism. A Study*, London 1968 (orig 1902); se även P J Cain, *Hobson and imperialism*, Oxford 2002.

61. Kjellén, ”Unghögern”, *Ungsvensken*, nr 1, 1910 (Klipparkiv, VIII, s 5).

Hans puls slår i samma takt som massan, han vet hvad den önskar och vill, han förstår dess synpunkter, känner sjelf med något af dess instinkter. [...] Chamberlain smeker sitt folks massinstinkt äfven i realiteten genom att aldrig syfta högre än till närliggande praktiska fördelar och lockelser: pengar och makt.⁶²

Kjellén ansåg Gustaf Steffen vara den i Sverige, som hade de bästa kunskaperna om Storbritannien.⁶³ Liksom Kjellén tog Steffen avstånd från den brittiska kapitalismen och den hetsiga materialismen. Steffen skriver om barn med avtärda ansikten och askgrå hudfärg. I East End vimlar det av de lägsta bland de olyckliga – de prostituerade. Han beskriver dem som fruktansvärt avskräckande varelser i både moraliskt och fysiskt hänseende.⁶⁴ Även Kjellén förknippade såväl det moraliska som det fysiska förfallet med stadskulturen och den engelska livsstilen. Bland annat tog han i sammanhanget upp det dåliga hälsotillståndet hos de soldater, som rekryterades till boerkriget. Den brittiska kulturen frambringade ett dåligt människomaterial.⁶⁵

Kjelléns avoghet mot internationell kapitalism delades av ett brett politiskt spektrum i Sverige från socialdemokrater till liberaler. Liberalerna vände sig mot den stordrift det internationella kapitalet representerade. Brittisk imperialism ansågs komma till uttryck i denna stordrift. Men i grunden var den svenska socialdemokratin och liberalismen positiva till Storbritannien och dess imperium som sådant. Kjellén hade en mer negativ syn på Storbritannien med dess frihetstraditioner och internationalism.⁶⁶ Samtidigt gav han demokratin i Storbritannien ett visst erkännande.

Han skriver att det brittiska imperiet i Rudyard Kipling funnit sin ”poeta laureatus” och i Chamberlain sin manager.⁶⁷ Den engelske socialhistorikern M D Blanch anser att soldatidealen genomsyrade hela det engelska samhället. Militaristiska tongångar hördes i skolorna. Populärlitteratur av Kipling och Haggard lyfte fram imperietanken. *Sons of the Blood*, en typisk illustrerad veckotidning från 1800-talets slut, populariserade de brittiska soldaterna från alla imperiets olika delar. Arbetarklassens perspektiv på boerkriget formades av music hall-föreställningar och folkliga teatrar.⁶⁸ Också den svenska

62. Kjellén, ”Chamberlain”, 9/1 1904 (Klipparkiv, V, s 5).

63. Kjellén ”Sveriges naturlige bundförvant”, *Göteborgs Aftonblad* 3/12 1901 (Klipparkiv, IV, s 85).

64. Gustaf F Steffen, *Från det moderna England*, Stockholm 1893, s 30, 62, 74, 77.

65. Kjellén 1913, s 82f.

66. Rosenblad 1992, s 85ff, 98f, 131f.

67. Kjellén 1913, s 93.

68. M D Blanch, ”British Society and the War”, i Warwick 1980, s 211ff, 232f.

pressen visar på populismens betydelse när det gällde att vinna den brittiska opinionen för kriget mot boerna. Såväl de brittiska proboerna med Hobson i spetsen, som de svenska proboerna med Branting som företrädare, menade att den chauvinistiskt inriktade folkopinionen i England manipulerades av kapitalintressen. Patriotismen urartade under massinflytandets upphetsning. Svensk socialdemokrati menade att de brittiska arbetarna påverkats av den bullriga krigspropagandan, där den råa styrkan och guldtörsten förhärligades.

Man var dock överlag i Sverige imponerad av det brittiska folkets ståndaktighet inför provningarna i Sydafrika. Ofta kan man också i svensk press läsa om hur alla samhällsklasser i Storbritannien ställer upp för imperiets sak. Här refererar vi några av de ögonblicksbilder, som återgavs i flertalet stora svenska dagstidningar och som visar på föreställningen om briterernas nationella samling:

Ty det är icke de stora och mäktige, som styra och befalla, som skalden ger äran, utan de hundra tusen tysta arbetarne i de djupa leden, de som icke veta af andra än pligtens [...]. Också genljuder London i dag, ja, hela England, af Rudyard Kiplings [...] "Den tankspridde tiggaren", till hvilken sir Arthur Sullivan komponerat musiken. "Den tankspridde tiggaren" sjunges eller deklameras på hvarenda teater och varieté, och under dess toner inflyta bidragen [till soldatänkorna] [...] allt ymnigare och ymnigare, medan Kiplings namn i stora bokstäfer upplyser de jättelika affischer och annonser [...].⁶⁹

Där fanns ett femtiotal CIV (City of London Imperial Volunteers), London-frivilliga, vilka den humoristiske Tommy kallade Chamberlains Innocent Victims, samt några PH (Pagets Horse) skämtsamt döpta till Piccadilly Heroes. Giftna och ogiftna av alla yrken och stånd, läkare, tandläkare, jurister, börsmäklare ställde in sig i leden.⁷⁰

På War Office i London [...] listor över döda, sårade eller saknade soldater. Sedan två dagar tillbaka trängdes man kring denna tavla och läste – människor från alla klasser. En djup tystnad härskade i rummet, trots att folk oupphörligen kom och gick. Fattiga kvinnor ur folket följde långsamt raderna med fingrarna, när de sökte efter namn, som de fruktade för att finna där. Pratande småflickor gjorde sina mödrar sällskap. En dam ögnade med sin lornjett igenom listorna. Hon var klädd i sammet och pälsverk, men när hon överskridit denna tröskel var hon den fattiges like.⁷¹

69. "Rudyard Kipling och kriget", *Stockholms Dagblad* 7/12 1899.

70. "Några reseintryck från Sydafrika", *Dagens Nyheter* 19/8 1901.

71. "Då Jobsposten kom till London", *Dagens Nyheter* 5/11 1899.

Mafeking relieved! På det upplysta Leicester Square, sågs en ofantlig människomassa i rörelse. Gud vet var alla flaggor kommit från i en hast. Alla hurrade. Okända människor skakade hand och gratulerar varandra. På varje cab och droska var taket fullt av hurrande ungdomar. De patriotiska sångerna "Rule Britannia", "Soldiers of the Queen" och "God Save the Queen" sjöngs överallt.⁷²

Även Kjellén var, trots sin negativa inställning till Storbritannien under boerkriget, imponerad av landets förmåga till nationell kraftsamling. Man kan tycka att Kjellén i högsta grad borde ha applåderat det engelska folkets ståndaktighet. Som vi sett gav han också sitt erkännande åt den brittiska envisheten att göra de offer imperiet krävde.⁷³ Han utdelade även ett visst beröm till Chamberlain.

Med all sin hänsynslöshet om medlen, med alla plebefasoner, med sina låga intressen och sitt begränsade synfält – "old Joe" är dock en *karl*. Han är en som vågar något [...]. När andra tappade modet under de oerhörda motgångarne [...] då trodde han med en kolarstro på segern och höll fast med igelns ståndaktighet vid sina planer.⁷⁴

Germanismen

Storbritannien med dess internationella kultur kunde dock aldrig tillfullo få Kjelléns uppskattning. Istället vände han sig till Tyskland. Där liksom i Sverige och Norden hördes germanistiska tongångar. "Jag är pangerman, jag är teuton", sade Björnsterne Björnson och "mitt lifs dröm är att alla germaner skola förena sig".⁷⁵ I detta sammanhang kom även boerna in. Naturligtvis var germanismen centrerad kring Tyskland, men ibland utvidgades den till att omfatta även Storbritannien. Man talade i det senare fallet om de bägge germanska stormakterna. Germanismen kan ses som ett kulturellt fenomen, stundtals med aggressiva inslag. I vissa konservativa kretsar var man positivt inställd såväl till Storbritannien som till Tyskland. Germanismen betonades och fick legitimera en önskan om tyskt-engelskt samarbete. Den germanska kulturkretsen måste hävda sig mot framförallt slaverna. Möjligen skulle 1900-talet komma att föra med sig en väldig kamp mellan germaner och slaver. Denna inställning uttalades av bland andra kung Oskar II.⁷⁶

72. "Mafeking relieved", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 26/5 1900.

73. Kjellén 1913, s 24, 84f.

74. Kjellén, "Chamberlain" (Klipparkiv V, s 5) 9/1 1904.

75. "Pangermanismen och världsfreden", *Aftonbladet* 19/4 1901.

76. Folke Lindberg, *Kunglig utrikespolitik*, Stockholm 1966, s 35f.

Vi finner även germanistiska stämningar hos såväl socialdemokrater som liberaler. Socialdemokraten och pangermanisten Bengt Lidforss beskrev den germanska kulturen som den högsta. Han talade om "jordanden, rasinstinkten".⁷⁷ Lidforss gick till och med så långt att han önskade en svensk anslutning till Tyskland, dock inte det kejserliga utan ett socialdemokratiskt Tyskland, får man förmoda. Även Kjellén ansåg att Sverige borde orientera sig mot det nya kraftfulla Tyskland. Till skillnad från många andra anhängare av germanismen i Sverige såg Kjellén ett motsatsförhållande mellan Storbritannien och Tyskland. Bland annat boerkriget hade visat på det brittiska imperiets svaghet. Britterna saknade konsekvent politik och det låg något ologiskt, kvinnligt i deras handlande. Motsatsen var således Tyskland.⁷⁸

Hos Lidforss var rastänkan det mer framträdande än hos Kjellén. Visserligen antydde Kjellén motsättningar mellan germaner och slaver, men vid närmare betraktande visar han sig inte vara anhängare av germansk expansion på slavernas bekostnad. Med germanism verkar Kjellén huvudsakligen ha menat kulturgemenskap. Nils Elvander hävdar att Kjellén hade klart för sig att det inte existerade rena raser i biologisk mening.⁷⁹ Kanske tänkte Elvander inte på Kjelléns inställning till folken i kolonierna. I detta hänseende verkar Kjelléns uppfattning likna många andra samtida svenska opinionsbildares. Dock återger Elvander flera uttalanden av Kjellén som har en klart rasistisk prägel. Exempelvis talar Kjellén, i samband med invandring till Sverige, om risken att få in mindervärdigt blod.⁸⁰ Men som sagt, Kjellén är ju i detta fall inte unik.

De tyska proboerstämningarna framträdde överallt i svensk press. *Svenska Dagbladet* skildrar hur man under karnevalen i Heidelberg måste portförbjuda eleverna i de engelska pensionerna. Man sjöng boernas krigssånger och skrev nidvisor om engelsmännen.⁸¹ Boerna kallades "den stridande afrikanska rasen" eller för att betona släktskapet "die kämpfenden Niederdeutschen".⁸²

Harald Hjärne såg ett samband mellan germanismen, Tyskland och boerna. Han menade att när tyskarna gjorde propaganda för boerna som germanska

77. Bengt Lidforss, *Upsala Nya Tidning* 25/7 1894; se även Nils Beyer, *Bengt Lidforss*, Stockholm 1968, s 141.

78. Björck 1946, s 64.

79. Elvander 1961, s 276f.

80. Elvander 1961, s 277.

81. "Utlandet", *Svenska Dagbladet* 21/3 1900.

82. Gustaf Siösteen, "Holländsk och engelsk krigsstämning", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 2/12 1899.

stamfränder, var det tidens germanism de spelade på. Hjärne varnade för att detta betydde de svartas slaveri. Han ironiserar:

Med Englands prestige skingras nog också inflytandet av dessa sjukliga negersympatier, som föga delas av tyskar [...] på höjden av vår tids bildning. [...] [F]ör det tjugonde århundradet blefve det en sällsam överraskning att få bevittna troende germaners kamp med araberna om slafveriets föryngning. Den kalvinistiska fatalismen [Syftar på boernas kalvinistiska religion.] lämpar sig lika bra som den islamitiska för ett slikt fromhetsverk [Syftar på fatalismen inom islam. Araberna var ju också slavhandlare.]. Afrika åt boerna! Det vore ett skönt testamente till det nya århundradet.⁸³

Hjärne uppfattade att de tyska nationalisterna i boerna såg ett medel att komma åt Storbritannien. "Boernas planer på att lägga beslag på Sydafrika" är aldrig något annat "än ett otacksamt arbete för kungen av Preussen". Boernationalismen var enligt Hjärne endast en tysk konstruktion, en skapelse av tyska och holländska intellektuella. Boerna själva saknade de intellektuella resurserna för detta. De var ett folk av "sjelfständige jägare, oxfösare och slafpatroner", ointresserade av abstrakt nationalmedvetande. Hjärne såg det som en intressant uppgift för kommande forskare, att utreda upphovet till detta "politiska spökes vandring från det ena skrifrummet till det andra, sedan från kopje till kopje", det vill säga vandringen från europeiska lärosäten till Sydafrikas holländska bönder.⁸⁴ Tyskland spelade alltså på tidens germanism, när boerna kallades stamfränder. "Klassicitetssvärmande gymnasialprofessorer" hade, skriver Hjärne, begåvat boerna med de av Tacitus prisade urgermanska egenskaperna.⁸⁵ Han menade att denna boerpropaganda även slagit igenom i Sverige och här gett upphov till något man med en modern term kan kalla rasism. Vi har blivit "så inbyrde med det nobla och högtrafvande boertyskeriet, att de stackars svartingarne än mer fördunklats för våra blickar".⁸⁶

Liksom Hjärne uppfattade Kjellén att Tyskland och den florerande germanismen stod bakom boerna i deras kamp mot britterna. Kjellén tycks sympatisera med dessa pangermanska tongångar. "Tyskarna påminner sig boernas holländska börd och ser dem som stamfränder." Kjellén talar om en agitation i Tyskland, som åsyftar en pan-teutonism, ett "All-deutschthum" mellan

83. Harald Hjärne, "Afrikanska framtidsutsikter", *Svenska Dagbladet* 21/1 1900.

84. Hjärne, "Boerkrigets ändalykt", *Svenska Dagbladet* 20/9 1900.

85. Hjärne, "Afrikanska brandgnistor", *Svenska Dagbladet* 22/10 1899.

86. Hjärne, "Svarta småfolk", *Svenska Dagbladet* 27/9 1900.

”ätteläggare af moderna Germania”. Dit räknas även boerna.⁸⁷ Dock verkar Kjellén ta avstånd från tysk expansionism under germanismens auspicier. Sålunda fann den österrikiske populisterna och pangermanisten Georg von Schönerers tankar ingen genklang hos Kjellén.⁸⁸

Den radikalkonservative Kjellén

Framför allt var det Kjellén som kom att ge profil åt 1914 års idéer.⁸⁹ En början till dessa finner man redan i hans boersyn kring sekelskiftet. Då engagerade han sig för den lilla statens – eller åtminstone boerstatens – rätt till suveränitet. Men senare under första världskriget kom han helt att fascineras av stormaktspolitiken. Stormakternas expansionssträvanden stod då, utifrån det geopolitiska tänkandet, i centrum för hans intresse. Kjellén var här i hög grad påverkad av tyska tänkare som Heinrich von Treitschke. Deras statsuppfattning var starkt antiindividuell och antiliberal. Kampens och lidandets betydelse för nationens utveckling betonades.⁹⁰ Kjelléns tankar om det stora i att lida och offra sig för nationen återfinns även hos exempelvis Ernst Jünger. Denne, som själv deltog i kriget, talade om nationalismen som en ”blodets gemenskap” och om den totala mobiliseringen för nationen. En viktig skillnad mellan dem är emellertid inställningen till det borgerliga samhället. Kjellén upphöjde bonden och medelklassen som nationens kärna, medan Jünger tog avstånd från borgerlig stabilitet och istället lyfte fram äventyret, ruset av faran.⁹¹ Men även Kjellén lät sig stundtals lockas till pojkboksaktigt farofyllda boerskildringar.

När Kjellén beundrande skriver om boernas historia, är det just mytologin, boernas föregivet heroiska förflutna, han vill lyfta fram som ett föredöme för svenskarna. Man kan säga att Kjellén framhåller boerna på samma sätt som Heidenstam lyfter fram Karl XII. Det finns en värdegemenskap mellan Kjellén och Heidenstam.⁹² Liksom Heidenstam använder Kjellén historien för att påverka sin samtid. Men det är inte historien i sig som primärt intresserar Kjellén, utan dess applikation på den nu levande staten.⁹³

87. Kjellén, ”Englands vinning i Syd-Afrika” (Klipparkiv, IV, s 36).

88. Kjellén, *Stormakterna*, del 1, Stockholm 1911, s 100.

89. Tyrgils Saxlund, *1914 års idéer*, Stockholm, 1975, s 5.

90. Saxlund 1975, s 10; Ingemar Karlsson, *Historien som biologiskt öde*, Göteborg, 1989.

91. Carl-Göran Heidegren, *Preussiska anarkister. Ernst Jünger och hans krets under Weimar-republiken krisår*, Stockholm 1997, s 31, 50, 69, 77.

92. Saxlund 1975, s 19.

93. Pettersson 2003, s 100.

Kjelléns förhållande till moderniteten var komplext. Många forskare betonar modernitetens tudelning i en materiell och en andlig dimension. Den materiella moderniteten inbegriper huvudsakligen den tekniska utvecklingen och ekonomin, medan den andliga omfattar exempelvis sekularisering, emancipation och frigörelse från traditioner.⁹⁴ Kjellén var egentligen bara delvis antimodernist. Visserligen var han fientligt inställd till många av den nya tidens värderingar och till den urbana, internationella livsstilen. Han betonade värdet av traditionerna. Sålunda talade han beundrande om boernas ovilja att ta till sig intryck från omvärlden. Dessutom var Kjellén motståndare till det internationella kapitalet, som han ansåg ha menlig inverkan på den nationella egenarten. Men bonderomantiker som Kjellén, Per Jönson Rösiö, Ellen Key med flera accepterade den moderna tekniken bara den styrdes i ”rätt” riktning.⁹⁵

I Kjelléns boeranalys hittar vi således både en ”Blut-und-Boden”-inställning och en ”Kinder, Küche, Kirche”-mentalitet. Utifrån sin boerbild hyllade Kjellén bonden och familjen. Han anslöt till åsikten att kvinnans viktigaste uppgift var som husmor och uppfostrare av det nya släktet.⁹⁶ Klart framträder också som sagt det socialdarwinistiska tänkandet. En naturlig fråga i sammanhanget gäller relationen mellan Kjellén och den annalkande fascismen/nazismen.⁹⁷ Göran Dahl skiljer mellan konservatism, radikal konservatism och fascism. Fascismen är antikonservativ och efterfrågar en total nyordning, medan de konservativa är traditionalister. Däremellan befinner sig de radikalkonservativa, som önskar en viss förnyelse bland annat vad gäller sociala förhållanden. Inom fascismen är det alltså inte traditionerna som är viktiga utan de nationella myterna.⁹⁸ Enligt Dahls definitioner var religionen ett fundament för såväl konservativa som radikalkonservativa.⁹⁹ Kjellén väddar i boersammanhang såväl till religionen som till de historiska myterna och

94. Sven-Erik Liedman, *I skuggan av framtiden*, Stockholm 1997, t ex s 21–41; Martin Kylhammar, ”Sveriges andra stormaktstid – från världsstat till folkhem”, i Peter Elmlund & Kay Glans (red), *Den välsignade tillväxten*, Stockholm 1998, s 74; Martin Stolare, *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, Göteborg 2003, s 20.

95. Lagergren 1999, s 103; Toler 1992, s 136; Lars Paulsson, *Revolt mot industrisamhället! Civilisationskritik hos Per Jönsson-Rösiö samt några jämförelser med Pjotr Kropotkin och John Ruskin*, Stockholm 1991, s 43; Vivi Edström, ”Selma Lagerlöf – en nationell ikon”, i Alf W Johansson 2001, s 68.

96. Edling 1996, s 323ff, 329f; Lagergren 1999, s 108.

97. Se Nils Elvander, ”Rudolf Kjellén och nationalsocialismen”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1956:1, s 15–41.

98. Göran Dahl, *Radical Conservatism and the Future of Politics*, London 1999, s 3, 29, 32.

99. Dahl 1999, s 3.

till traditionerna, något som vi hänför till hans värdekonserveratism. Därtill kommer hans socialdarwinistiska inställning vad gäller det internationella systemet. Utifrån Kjelléns boersyn anser vi att han ligger nära det radikal-konservativa lägret.

Samtidigt kan man nog säga att mycket av tankegodset från förra sekelskiftets boerdebatt kom att ligga till grund för de kommande fascistiska rörelserna. Och bakom detta tänkande stod inte bara sådana som Kjellén utan även liberaler och socialdemokrater.

Summary: The Boer Metaphor in Rudolf Kjellén's Idea of Nationalism

Rudolf Kjellén was one of Sweden's best known nationalists at the turn of the 19th century. In this article we argue that his idea of nationalism was distinctly reflected in his attitudes towards the Boers. We also argue that he used the Boers as a metaphor and as a model for the Swedish people. Within Kjellén's nationalism, as far as the Boers are concerned, we can find elements of social darwinism and agrarian conservatism. He praised Boer nationalism, but in his aim to strengthen Swedish nationalism Kjellén told not their real but their mythological history.

Kjellén applied social darwinism to the international system and considered warfare to be the natural state of nations. Struggle and suffering were essential to national survival and development. The heroic warfare of the Boers proved their right to exist as a nation. When Kjellén wrote about the Boers, he used a literary style similar to the adventure story.

Kjellén favoured the rural way of life, based upon strong family bonds and religion. He stressed the resemblance between the ideal Swedish peasant and the ideal Boer. He admired the old fashioned Boer culture and the Boers' ability to protect themselves from modern and international influences. In Kjellén's view of the Boers there existed ideals of a "Blut-und-Boden" as well as a "Kinder, Küche, Kirche" mentality. Kjellén believed that decreasing birthrates meant national regression and that the unwillingness to reproduce the people meant national catastrophe. Like many contemporary Swedes, Kjellén was impressed by the Boer women's ability to give birth to many children. Accordingly, Kjellén did not approve of women's emancipation. He never talked about women's participation in the pro-Boer movement. Nevertheless he wrote with admiration about the Boer women and their fighting during "The Great Trek" and the Boer War.

Kjellén's attitude towards modernity was complex. He stressed the importance of traditions and disliked the urban, cosmopolitan lifestyle. But at the same time he accepted modern technology. When talking about the Boers however, he appears to be entirely anti-modernist. He contrasted the Boers with the British. In Kjellén's opinion, Great Britain represented modernity including cosmopolitan culture and international capitalism.

In Sweden, many social democrats as well as many liberals were great admirers of the Boers and like Kjellén they disapproved of international capitalism. However, the basis of their ideology was pro-British, while Kjellén was anti-British, becoming instead fascinated by Wilhelmian Germany and its national strength.

Kjellén's thoughts about the Boers display many similarities with fascist and nazi ideology. But this is true in many respects for the whole of the Swedish pro-Boer movement, which included both social democrats and liberals. The explanation of which might be that they all shared a eurocentric point of view.